

A METANYELV JELENTŐSÉGÉRŐL

LENGYEL ZSOLT

A 637/86. számú pályázat keretén belül az ún. mesterséges kis nyelvek technikáját használó kísérletet szerveztünk: III., IV., V. és VII. osztályosok körében (kutatásunk anyagi támogatásáért ezúton is köszönetet mondunk).

A mesterséges kis nyelveket felhasználó kísérletek egyaránt alkalmasak anya- és idegen nyelvi ismeretek mérésére, mi itt idegen (ezen belül: orosz) nyelvi mérési és vizsgálati szempontokat érvényesítettünk.

Az említett osztályoknak 2 lapot osztottunk ki: az elsőn a szöveg volt, idézőjelek között szó szerint írjuk ide:

„A Csillagköziek újságában a következő közlemény jelent meg. Fejtsétek meg a mellékelt szókincs és magyarázatok segítségével!

S gédüv nivf s u Dükv s go Pmakv. I pögukf fo Sümiv. Sümü nepv szimf ikem. Gédüv s gat tipiszf s nepv, zéta gat map zov Sümiv mes gédüvv s sápil, isk gat sápil.”

A másik lapon a szavak és nyelvtani magyarázatok voltak, ezt is megadjuk:
„Szavak, nyelvtani magyarázatok:

<i>Dük</i>	= Föld (égitest)
<i>—f</i>	= múlt idő egyes szám 3. személy (ige után áll, vele egybeírva)
<i>fo</i>	= -hoz/-hez/-höz főnév előtt áll, a főnév tárgy esetben van
<i>gat</i>	= 1. nem (tagadószó, ige előtt) 2. főnév előtt a főnévi alapjelentés ellenkezőjét jelenti (pl. világoosság — gat világoosság=sötétség)
<i>gédüv</i>	= látogató, vendég
<i>go</i>	= -ról/-ről főnév előtt áll, a főnév tárgy esetben van
<i>i</i>	= ő (egyes szám 3. személy, névmás)
<i>ikem</i>	= neki
<i>isk</i>	= csak
<i>map</i>	= van
<i>mes</i>	= és
<i>nepv</i>	= tej
<i>niv</i>	= jön
<i>Pmak</i>	= Mars (égitest)
<i>pöguk</i>	= bekopog
<i>s</i>	= 1. egy (határozatlan névelő; pl. egy ló; mindig a főnév előtt áll, 2. a, az (határozott névelő pl. a ló; élet jelölő főnév után, életlent jelölő főnév előtt áll,
<i>sápil</i>	= barátság

<i>Sümi</i>	= János
<i>szim</i>	= ad, adja
<i>tipisz</i>	= szeret, szereti
<i>u</i>	= -ra/-re, főnév előtt áll, a főnév tárgy esetben van.
<i>v</i>	= tárgy eset ragja, a főnév után áll, a főnévvel egybeírva
<i>zéta</i>	= ezóta
<i>zov</i>	= között, a főnév (vagy főnevek) előtt áll, a főnév tárgy esetben van”

A gyerekek feladata a szöveg „megfejtése” volt (szándékosan kerültük a fordítás szó használatát). A megfejtéseket többféle elemzésnek vetettük alá, a jelen tanulmány keretei között a metanyelv, tehát a grammatikai információkat megadó nyelvezet megértését vizsgáljuk.

A tanulmányban azt fogjuk elemezni, hogy a gyerekek számára mellékelt szó- és nyelvtani magyarázatok hagynak-e valamilyen nyomot a megoldásokban. Még pontosabban megfogalmazva: a nyelvről adott nyelvi információkat el tudják-e választani a tartalmi információktól, külön tudják-e kezelni a metanyelvet — mint olyant.

Hogy alapvetően és nagy többségben képesek erre, azt az bizonyítja, hogy metanyelvi „besugárzást” (interferenciát) a gyerekeknek egy kis részénél tapasztalhattunk, figyelemre méltó azonban eközben az, hogy az említett „besugárzás” valamennyi osztályban előfordul, tehát megjelenésének valószínűsége életkortól független változó. Elemzésünk éppen ezért két részből fog állni: először osztályonként (korosztályos áttekintés) vizsgáljuk meg a metanyelvi hatásokat (1.), majd az elemzés eredményének közös elemeit igyekszünk elhatárolni (2.), így fény derülhet arra, hogy egy korosztálytól független kategórián belül akadnak-e mégis életkortól függő mozzanatok. (Ha a példák után nem áll szám, akkor azt csak egy gyerek követte el, ha van, akkor az elkövető gyerekek „darabszámát” jelöli.)

1. Metanyelvi behatások: az egyes osztályok körében

1.1. 3. Osztályosok

Hibatípusok:

1. *Bekopogott ő egyenes szám János*

A listán megadott információ „közvetlen besugárzása”, vö. —f = múlt idő egyes szám 3. személy..., ráadásul rosszul olvasva

2. ... *jött egy égitestre egy Mars...* vö. a magyarázatokban *Pmak* = Mars (égitest), tehát ebben az esetben a magyarázatnak nem annyira a grammatikai, lexikai vonatkozása tükröződik közvetlen (helytelen) módon, mint inkább egy nyelven kívüli tényező, azaz a gyerekeknek nincsenek ismeretei az égitestről, a Marsról.

3. a) ... *azóta, hogy sötétség van náluk János és a látogató barátsága...*

b) *A látogatók a világos tejet szerették ezóta világosság között, János ...*

Mindkét esetben a *gat* tagódószóhoz fűzött magyarázat (vö.: *gat* = 1. nem (tagadószo, ige előtt) 2. főnév előtt a főnévi alapjelentés ellenkezőjét jelenti (pl. világosság — *gat* világosság = sötétség) a hiba forrása. Az derül ki, hogy e hibatípusnál még a szófaji felismerésig sem jut el a gyerek, hiszen a *gat* csak főnév előtti előfordulását illusztrálja a metanyelv a magyar *világosság* szóval (a „fordítandó” részekben viszont ige — *van, szerette* — fordul elő).

4. a) *1. látogató jön... (3)*
- b) *1. Földre, Marsról*
- c) *2 látogató jött...*

Valamennyi hiba az *s* névelővel függ össze; vö. a magyarázatokkal.

- s* = 1. egy (határozatlan névelő; ...)
 = 2. a, az (határozott (névelő, ...))

Az a) esetben bizonyos homonímia is okozhat zavart (a kétféle jelentés elkülönítése 1-es és 2-es szám segítségével, illetve az *egy* határozatlan névelő), a b) esetben a határozott névelő helyett szerepel az 1-es szám, tehát a metanyelv megadásának módja tükröződik — elég primitív módon; végül a c) esetben a metanyelvi információ megadásának módja (a számozás) szemantikus módon önálló életet kezd élni (*2 látogató jött...*)

A harmadikosok körében tehát különböző hibák figyelhetők meg (természetesen a létrehozó okok is mások):

1. Nyelven kívüli ismeretek (*Mars, égitest*)
2. A metanyelvi információ megadásának módja:
 - a) egyszerű primér tükröztetése (az 1 számnév használata),
 - b) szemantikus „átgondolása” (*2 látogató*)
3. A metanyelvi információ konkrét példa segítségével való megvilágításának mechanikus átvétele (*világosság, világos*); tulajdonképpen a generikus információ individualizálásának meg nem értése.

1.2. A negyedik osztályosok

Hibatípusok:

1. *I Bekopogott... az írógép nagy I=jének tulajdonképpen „logikus” visszaadása* (a magyarázatokban ui. *i = ő...*, tehát kis „i” betű szerepelt), bár ott „ellentmondásos”, hogy az *ő* személyes névmást (helyesen!) törli a szövegből, tehát az I-t nem kellene szerepeltetni. A hiba oka — némi pontatlansággal fogalmazva — a metanyelv vizuális formai eltérései.
2. a) *... egy égitestről*
 b) *... egy égitestre. Egy marsról*
 c) *egy égitestről egy Marsról*
 d) *... jön az égitest egyről Mars*
 e) *jött egy égitestről egy Marsról.*

Valamennyi esetben a *Pmak = Mars (égitest)* információ meg nem értése a hiba forrása, egyszerűen nem ismerik a Mars bolygót (ha ismernék, fel sem merülne az *egy* határozatlan névelő használatának lehetősége). Az már csak „ráadás”, hogy egyesek a névelőt ragozzák (*egyről Mars*), az igeidőben is tévednek. Számunkra itt az a tanulság a fontos, hogy extralingvális jellegű zavarok szemantikai, de főleg grammatikai deficitekhez is vezethetnek.

3. a) *... re Föld a ról Mars*
 b) *... hoz János... közötti Jánost és vendég...*
 c) *Ő bekopog hoz János (3)*
 d) *... egy re ről mars ... hoz János*
 e) *... egy föld egy ről égitestről ... hoz Jánost ... vendég egy*
 f) *... egy föld ről mars ő ről... hoz János...*

- g) *egy föld egy ról mars...hoz János*
- h) *... hoz Jánost*
- i) *... egyre Földre egyről Marsra*
- j) *egy Földet arról marsot... hoz Jánost*

E típusban uralkodó az a mozzanat, hogy a gyerekek mereven ragaszkodnak a „Csillagközi” nyelvében lévő linearitási sajátosságokhoz, az „előjáró átváltása főnévi ragra” művelet marad el. Tehát egyfajta „makaróni” nyelv jön létre, vö. *re Föld, ról Mars, hoz János*, melyben az elemek „magyarok”, az elrendezés (sorrend) viszont „csillagközi”.

Néhány esetben a fenti átváltási műveletet az esztétizálás feltüntetése kíséri, vö. *hoz Jánost* (aránylag gyakori), míg csak elvétve fordul elő *Földet, Marsot* (vö. j. példát).

Az elemek meg nem felelő elrendezése a *között* szóval kapcsolatban is előfordulhat (ld. b) példát).

E hibatípusnál nem annyira valamiféle pszicholingvisztikai mechanizmusok működését véljük felfedezni (az természetesen „zavaró” a gyerekeknek, hogy előjárók vannak a főnévi ragok helyett!), sokkal inkább az iskolai „tanfordítások” még ma is visszaköszönő (ál)dilemmáját: szó szerint, vagy „magyarosan” fordítsuk-e le a szöveget. Áldilemmának mondjuk ezt, mert valójában a kérdés így hangzik: egy-nyelvű szöveget hozzunk-e létre, vagy két nyelv szabályaiból építkező — ilyen vagy olyan fokú bilingvis — szöveget. Nem vitás, mi lehet a feladat.

E hibatípus a -j példái bizonyos fokozatokat mutatnak abban a vonatkozásban, hogy milyen viszony létesül:

- a) a főnévi tő,
- b) a ragra magyarosított előjáró
- c) és a névelő között

az elrendezést (sorrendet) illetően. Első helyen áll rendszerint a névelő (az eredeti szövegben is); a második helyet illetően több lehetőség van:

- a) vagy rögtön a rag következik
 1. egybe-, vagy
 2. külön írva a névelőtől,
- b) a rag elmarad, tehát második helyen a főnév áll.

Harmadik helyen (figyelembe véve a fentieket!) a főnév áll. A kétféle főnévi struktúra (*a Földre*, ill. *a Marsról*) különbözik egymástól: a második a teljesebb (azaz többnyire mindhárom elemet — névelőt, ragot, főnevet — tartalmazza).

Egy fentebbi megjegyzést — ti., hogy e struktúrákban nem kell feltétlenül valamilyen pszicholingvisztikai mechanizmusok működését, hanem inkább a rossz értelemben vett iskolás fordítások negatívumait látni — erősíti az a szembetűnő tény, hogy valamennyi főnévi rag morfémaalternánsának kiválasztása helyes, azaz mind a *Föld*, mind a *Mars*, mind a *János* szó esetében a rag kiválasztása követi a hangrendi illeszkedés szabályait (a magyarázatokban *ról/ról, ra/re, hoz/hez/höz* szerepel!).

- 4. a) *... nem van zov János és vendég egy barátság*
- b) *S vendég... s mars*

Ezeket a mondatokat olyan kétnyelvűség jellemzi, amely lexikálisan két nyelv elemeit ötvözi: bizonyos grammatiko-lexikai funkciókat ellátó elemek „csillagközi”

nyelven (*s*=névelő; *zov*=„előjáró”), csak lexikai funkciót ellátó elemek magyarul jelennek meg.

5. a) ... *vendég egy barátság* (3)
b) *Látogató vendég I nem szereti...*
c) *Látogató egy, nem szeret egy jön...*
d) *Ezóta I van között János és látogató I barátság csak I barátság*

Domináns hiba az *a/-d/-ben*, hogy a névelő helyét a gyerekek nem találták meg, azaz nem tudták értelmezni az alábbi utasítást

- s* = 1. egy (határozatlan névelő; pl. *egy ló*; mindig a főnév előtt áll)
2. *a*, az (határozott névelő; pl. *a ló*; élt jelölő főnév után, élettelen jelölő főnév előtt áll).

Tehát az *a(—d)-ben* a *barátság* előtti *egy* szó tulajdonképpen a látogató előtti *a* névelő lenne.

Az *egy* névelő helyett számnév is állhat [ld. b) és d) példa], így a fentiekén kívül a metanyelv bemutatásának mikéntje is hathat.

6. a) *Látogató a világosságot nem szereti a tejet, ezóta világosság van között Jánosnak és a látogatónak egy barátság...*
b) *Egy látogató egy ló ról égitest egy mars ról*

Többféle — korábban részben már említett — hiba fordul elő az a)-ban és b)-ben, mi itt a *világosság*, illetve a *ló* szavak kedvéért idéztük: a generikus metanyelvi információt individualizáló, ám a létrehozandó szövegbe szerepet nem játszó nyelvi elemek beépítése a hiba oka (a *világosság* szóról az előző osztálynál volt szó, a *ló*-val kapcsolatban vö. az *s* névelőnél felhozott példát a magyarázatok között).

7. a) *I látogató vendég*
b) *I föld I Mars*

Több hibával együtt előforduló hiba: a metanyelv prezentálási formájának (jelentések számozással történő elkülönítését) „komolyan” veszik, és átviszik a szövegbe is.

8. a) *Egy látogató jön a lóhoz utánuk egy csónak jön*
A boszorkány elmelési mi történt vele.
b) *Ő egyre föld mit aról mars. Ő bekopog ő hoz János Ő. János tej mi adja ő neki.*
Vendég egy nem szeret ő egy tej mi.

E két megoldást nem is annyira a hibatípus kedvéért idéztük (nem mintha jó megoldások lennének!), hanem két szélsőséges példa a következőkre. Világos, hogy mindkét gyerek képtelen a helyes megoldásra, ám az első gyerek — igaz alaposan elrugaszkodva — igyekszik szemantikus és grammatikus szöveget létrehozni. A második gyerek belebonyolódik a grammatikai jellegű információkba: minél jobban igyekszik figyelembe venni őket, annál gyengébb lesz a megoldás.

A negyedik osztályosok hibáiról összefoglalóan:

- a) Ritkának számít olyan „bilingvis” szöveg létrehozása, mely mindkét nyelvből tartalmazna lexiko-grammatikai elemeket (ld. 4. hibatípust).
b) Gyakori viszont az a hiba, amely során olyan „bilingvis” szöveg jön létre,

mely a lexiko-grammatikai szinten (mint morfológiai jelenség) kizárólag a magyar nyelvből építkezik, ám az elemek elrendezésében, linearitásában a „csillagközi” nyelv rendszerét, szabályait követi (ld. 3., 5. hibatípusokat). Az elrendezési hibák egyaránt kiterjedhetnek önálló morfémákra (pl. névelőkre), de kötött morfémákra is (pl. ragokra).

- c) A metanyelvi információk megadásának módja (számozás, szabályok példa segítségével való megvilágítása) is lehet hibaforrás (ld. 1., 5., 6., 7. hibatípust).
- d) Extralingvális tényezők (pontosabban: ezek nem ismerete) is okozhatnak grammatikai—szemantikai hibákat (ld. 2. hibatípus).
- e) Végül — ez nem annyira a hibatípusok kapcsán — azt kell még megjegyeznünk, hogy sikertelenség, nehézség esetén létrejöhet kvázi-helyes szöveg (ld. 8.a), illetve, ha a grammatika irányába indul el, akkor teljesen helytelen a szöveg.

1.3. Ötödik osztályosok

Hibatípusok:

- 1. a) *a Földre a Marsról égitestről*
b) *Egy bolygóról vendég jött egy bolygóról a Marsról*

Problémák a *Mars*-sal kapcsolatban vannak: az első esetben inkább a nem ismertség, míg a másodikban a már inkább „túlismertség” (vö. a megadott információt: *Pmak = Mars* (égitest))

- 2. a) *Látogató jön I-re föld I. Mars...hoz János.*
Látogató nem I szereti. Ezóta nem van között János és vendég I barátság...
b) *... jön egyre Földünkre egyről Marsról.*
c) *Egy látogató jön I órára egyre a földre*

Korábbi ismert nehézségek: a névelő, főnév és főnévi rag felismerése, azonosítása, majd pontos elhelyezése a hiba forrása; helyenként értelmezési törekvéssel (vö. c. példát, melyben — utólagos alternatívaként — időpont jelölő funkciót kap az *egyre* kifejezés).

- 3. a) *... egy barátság (3)*
A megelőző (*vendég*) szóhoz tartozó névelő formájának (*a*) és vonatkoztatásának fel nem ismerése.

- 4. a) *Látogató egy...*
b) *... között János és látogatót egy barátság...*
c) *... nem van között Jánost és vendégét egy barátság*
d) *... köztünk Jánost és látogatót egy barátság...*

A „csillagközi” nyelv szórendje szerint elrendezett magyar mondatok (a névelő és az „előjáró” sorrendje rossz), miközben a szórendi hibát a főnévi esetvégződések is tetézik (vö. *Jánost, vendéget*). Van törekvés az „előjáró” értelmesítésére is (vö. *köztünk*).

- 5. a) *A vendég világosságot szeretett ezóta.*
b) *I vendég jött...*
c) *S látogató... bekopog hozzá Jánost.*

Részben a metanyelvi információ megadásának módja (számozás, *világosság*), részben „csillagközi” szó használata (*S*) a hiba forrása.

Összefoglalóan: a hibák általában csökkennek, nagyjából a már ismert típusokkal találkozunk.

- a) extralingvális ismeretek körüli bizonytalanságok (*Mars*),
- b) szoros kapcsolatot alkotó nyelvi elemek (morfémák) rossz azonosítása és viszonyítása (névelő, főnévi rag, ld. 2. hiba). Lényegében ugyancsak a rossz viszonyítás az ok a 3. és 4. hibatípusnál. Ezekben az esetekben rendszerint a legegyszerűbb módot választják a gyerekek: a „csillagközi” (elrendezési) szabályokat követik a magyar elemekre (morfémákra) vonatkozóan.
- c) A fentiekkel részben összefügg — de más oka is lehet — a „csillagközi” morfémák (*S*) közvetlen megjelenésének a magyar szövegben.
- d) A metanyelvi információ megadásának módja (számozás, példahozás) is lehet a hiba forrása.

1.4. Hetedik osztályosok

Hibatípusok:

1. a) *Vendég jön az égitestről egy marsról*
- b) *... egy földről a marsról*
- c) *... jött egy a földre egy Marsról*
- d) *... jött egy Föld|ről/re egy Marsról (4)*
- e) *Egy látogató jött a földre egy mars. Ő hozzá bekopogott a föld.*
- f) *... jön egy Földre egy égitestről.*
- g) *... jött a Mars égitestre.*
- h) *... jön egy égitestről ez a Mars.*
- i) *Egy látogató jön egy ra egy földről egy marsról.*
- j) *... jött egy föld nevű egy Marsról. Ő bekopogott egy Jánoshoz.*
- k) *Egy vendég látogatja a Földet a Marsról.*
- l) *... a földről a Marshoz.*

Az a)–l) között kevés van, amely teljesen rossznak lenne tekinthető; főleg azok számítanak annak, melyek határozatlan névelőt tartalmaznak és nem követi ezt valamilyen „értelmezői” szerepkörű elem. Tehát az a), b), c), d), i) számítható rossznak. A többi esetben — bár az extralingvális ismeretek hiánya világosan felismerhető — rendszerint grammatikus és szemantikus mondatokat találunk. Vagy „megszemélyesítődik” a Mars (pl. e.), vagy jelzői funkciót kap (g), h), vagy az *égitest* szó helyettesíti (f). A *Föld* szó csak kétszer esik „áldozatul” (nyilván az erre vonatkozó extralingvális ismeretek erősebbek): a j) és k) esetben (ráadásul igaziból hibának — az itteni szempontok szerint csak a j) eset számít!).

2. a) *között egy barátság (3)*
- b) *látogató egy ...*
- c) *között János és a vendéget (3)*
- d) *hoz János*

A névelő téves felismerése és rossz elhelyezése, tehát az utóbbi mozzanatban: a „csillagközi” nyelv mintájának követése. Az utóbbi miatt hibás a c) és d).

3. a) *1 vendég jött*
 b) ... *csak halvány barátság*
 c) ... *csak homályos barátság*
 d) ... *ezóta sötétség van János és látogató barátsága között*
 e) ... *Jánost és látogatót nem köti össze barátság.*
 f) *Ló vendég jött lóra Földet lóról Marsot ... hoz Jánost.*
Vengé ló... ..között Jánost és vendég ló barátság...

Közös az a)–f)-ben, hogy a metanyelvi információ megadásának módját közvetlenül tükröztetik a megoldásban (számozás, példaadás, az utóbbira vö. az *s* névelőnél példaként megadott *a ló szót...*, amely — egy gyerek esetében — úgy látszik önálló életet kezdett élni; a *sötétség* szó egyértelműen a *gat* szónál megadott példa hatása, míg a *barátság* jelzői — *halvány, homályos* — feltehetőleg — a *sötétség* szó hatására kaptak helyet, tulajdonképpen bizonyos adekvát szemantikusság jellemzi mindkét jelzőt).

Időnként szemantikusság jellemzi a grammatikailag nehéznek bizonyuló részek fordítását is, vö. az e) példát, melyben a hiányzó *között* szót a *köti össze* pótolja, így a tárgyestű *Jánost és vendéget* helyes formák lesznek.

Összefoglalóan:

- a) Mindenekelőtt — szinte bármely hibatípusnál — azt kell megjegyezni, hogy a hetedikesek még nehézségek esetén is törekszenek valamilyen típusú szemantikusságra, rendkívül ritka náluk a teljesen értelmetlen megoldás. Az említett szemantikus megoldást találjuk a pragmatikus ismereteket igénylő *Földről Marsra*, de a metanyelvi információ példa segítségével történő megadásakor is.
- b) igen kis számban természetesen akadnak hibák, melyek forrása
1. az extralingvális tényezők (*Föld, Mars, égitest*) — elégtelen ismerete (ld. 1. hibatípust),
 2. vagy a magyar elemek (lexikai és grammatikai morféimák) elrendezésében a „csillagközi” szabály követése (ld. 2. hibatípust),
 3. vagy a metanyelvi információ megadásának módja (elsősorban a példák) lehet.

2. Hibatípusok összevető elemzése

Az előző pontban azt vettük számba, hogy egy-egy osztályban milyen hibatípusok fordulhatnak elő. Itt a hibák felől fogunk kiindulni: vizsgálatunkban igyekszünk fényt deríteni arra, melyek a valamennyi korosztálynál előfordulható hibák (ezek feltehetőleg nem életkor függőségűek) és melyek azok, amelyek csak egy-két korosztályra jellemzőek (ezek nyilván az életkortól függő hibák).

2.1. Életkortól független hibák

a) ...*s u Dükv s go Pmakv* ('a re Föld a ról Mars', azaz *a Földre a Marsról*) minden osztályban előfordulhat, igaz, hogy a hetedikesek körében már ritka hiba és ugyanakkor — ha a pontosság nem is, de — szemantikai helyesség (elfogadhatóság) jellemzi, ami rendszerint valamilyen plusz grammatikai művelet eredménye. Ilyen törekvés — szerényebb méretekben — az ötödikeseknél is megfigyelhető.

A kisebb korosztályokra — III., IV. és részben V. osztályosokra — inkább a grammatikai információkhoz való merev ragaszkodás a jellemző, még pontosabban az elemenkénti „fordítás”, ennek köszönhetően fordulnak elő ilyen megoldások: *re*

Föld aról Mars stb. Elmarad tehát egy utolsó szintetizáló művelet, amely a morfémaak helyes linearitását alakítaná ki.

E hibáról — összefoglalóan — tehát a következőt mondhatjuk.

Az extralingvális ismeretek elégtelensége — életkortól függetlenül — nyelvi hibához fog vezetni. Az életkor függetlenség tényezőit azonban nem szabad abszolút értelemben venni, ui. az idősebbek (esetünkben a VII. osztályosok, tehát a 13 évesek) még a rosszul „megfejtett” nyelvi formákra is alkalmaznak egy utolsó, ellenőrző műveletet — ennek során (feltehetőleg) a közlendő szemantikai tartalmát szembesítik a valóságról szerzett ismereteikkel. E kontrollművelet eredménye: a rosszul lefordított részek is szemantikusak lesznek.

A kisebb korszályoknál ez az utolsó kontroll művelet rendszerint elmarad (feltehetőleg a grammatikai nehézségek miatt), így közlendőjük képe a következő: magyar lexikai és grammatikai morfémaak, valamint „csillagközi” szabályok (vö. *re Föld aról Mars*).

A „magyar morfémaak + csillagközi szabályok” eredmény az egyik szélsőséges megoldás — a másik véglet: a grammatikailag, szemantikailag és pragmatikusan helyes: *a Földről a Marsról*. Közöttük skálaszerűen helyezkednek el a hibás és kevésbé hibás megoldások. E skála néhány helye világosan állt előttünk a korpusz vizsgálata során: a ragkiválasztás, majd ezek helyes alternánsa (hangrendi illeszkedés), majd a rag és a tő sorrendje lett helyes. Legvégül válik helyessé a ragozott főnévhez a megfelelő névelő kiválasztása (vö. a kisebbeknél gyakori hibát *egy Földre egy Marsról*). Az említett skála utolsó pontja — a helyes forma „előtt” — az *a Földre egy Marsról* megoldás.

b) Az előző részben összefüggő, szintén életkortól független hibának számítható az elemek elrendezésében a „csillagközi” szabályok követése (vö. hoz *János, hoz Jánost, között János és vendég* stb.). Igaz, hogy ez a hiba erőteljesen csökkenő tendenciájú: a legprimitívebb megoldásokat (*hoz János, re Föld stb.*) az ötödikesek és hetedikeselek körében gyakorlatilag már nem találjuk meg, náluk „csak” a *között János és vendég* figyelhető meg (ez is szórványosan).

c) Végül — úgy tűnik — utolsó, életkortól független hiba a metanyelvi magyarázatok — ilyen vagy olyan formájú — közvetlen hatása a létrehozott szövegre. Bár általánosnak tekinthető e hiba, de „formája”, konkrét megjelenési módja már életkortól függ:

1. A III., IV., V. osztályban a létrehozott szövegbe — e hibatípus kapcsán — a metanyelvi információk struktúrálásának, megadásának módja (pl. a számozás) közvetlenül is bekerülhet és funkciót kaphat. E funkció azonban rendszerint csak rontja a szöveg szemantikai és grammatikai helyességét.
2. Valamennyi — tehát a VII. — osztályban is előfordul a metanyelvi információ megértését segítő (a létrehozandó szövegben tehát közvetlenül nem tükröztethető, nyelvi forma szerepeltetése (pl. *gat* „csillagközi” szó jelentésének magyarázatára felhozott *gat világosság = sötétség* példából vagy a *világosság* vagy a *sötétség* szó közvetlen feltüntetése a szöveg valamely pontján). Különbőség volt azonban — életkortól függően — abban, hogy a legidősebbek (VII. osztályosok) igyekeztek ezt szemantikus módon tenni, míg a kisebbeknek ez kevésbé sikerült.

A gyerekeknek adott grammatikai magyarázatokban a *gat* tagadósztót és az *s* névelőt kísérték konkrét nyelvi példák, így természetes, hogy mindkettővel kapcsolatban feltűnik a fentebb tárgyalt hiba, bár az *s* névelővel ritkábban.

E hiba kapcsán általánosítható tanulságként a nyelvtani jelenségeket kifejtő nyelvezetet, a metanyelvet az induktív és deduktív megközelítés aránya szemszögéből kell mérlegre tenni.

Az egyik — a valóságban feltétlenül természetesnek elkönnyelhető — „szélsőségnek” az első nyelv elsajátítási folyamatát kell tekinteni, amely során csak induktív jellegű metanyelv használatról beszélhetünk. Ugyanis a gyerekek 0—3 éves kor között nem nyelvtani magyarázatok, hanem konkrét nyelvi tények segítségével — a spon-tán szabályelvonás mechanizmusának működése révén — veszi birtokba anyanyelve grammatikai rendszerét.

E kérdés kapcsán a felnőtt nyelvtanulásnak azt a típusát említhetjük, amely során az absztrakt szabály ismerete megelőzi azokat a konkrét nyelvi ismereteket, melyekre e szabályok vonatkoznak (ilyen értelemben neveztük deduktívnek).

Mind a fent említett, jól ismert két szélső pont, mind a mi kísérletünk azt erősíti, hogy a metanyelv, a metanyelvi információk megadásának módja — az induktív és deduktív módot mint egy skála két végpontját elgondolva — nagyban befolyásolja az elsajátítás minőségét. A megoldás módja, illetve a felhasználás mikéntje — mint láttuk — életkor függőségű tényező.

2.2. Életkortól függő hibák

a) Csak a kisebbeknél (III., IV., V. osztály) fordul elő az a hiba, hogy a „csillagközi” nyelv egyes lexikai és grammatikai morfémaít (*s* = névelő, *zov* = 'között') szerepeltetik a magyar szövegben. Az idősebbeknél (VII. osztály) ilyen hiba nem fordul elő. E jelenséget — más közelítésben — nyugodtan tekinthetnénk lexikai (és részben grammatikai) interferenciának. Ha az interferencia fogalma — mint operatív terminus — előkerült, akkor célszerű ide kapcsolni a következő jelenséget is (ez: az életkortól függő hibákon belül életkortól függetlennek látszik). Valamennyi korosztálynál előfordul, hogy a grammatikailag nehezebb helyeken a magyar lexikai morfémaik elrendezésének sorrendje a „csillagközi” nyelv szabályait követi.

Összeköthetjük ezt a jelenséget az időnként rossz névelőhasználattal, és akkor a modern pszicholingvisztikai kutatások produkcióra vonatkozó egyik tételét látjuk megerősítve. E tétel szerint a szöveg létrehozásának utolsó fázisa: a topikalizációs (tehát a szórendre, névelő megválasztására, elipszisre stb. vonatkozó) szabályok alkalmazása a generálandó megnyilatkozásra.

b) Nyhén életkor függőségű a megfajtásra váró „csillagközi” szöveg közvetlen szintaktikai összetevőkre bontásának művelete. A szövegben többször is előforduló *gédüv s* ('a vendég' — miközben a névelő hátravetett helyzetben van) szerkezet elemzésekor a kisebbek igen gyakran, az idősebbek csak ritkán hibáznak. A kisebbeknek az *s* névelőt igen gyakran vagy egyszerűen a következő főnévhez csatolják (bár így helytelen formát kapnak: *egy barátság*), vagy — ez sem kevésbé rossz — egyszerűen követik az eredeti sorrendet (így eredményül: *vendég egy nem szerette...* szerkezetet kapják).

2.3. A hibákról

Bár a 2.1. és 2.2. pontokban életkortól függő és független hibákról beszéltünk, kiderült, hogy ez a szétválasztás mesterkélt, illetve további finomabb elemzést igényel. (A finomítás — úgy tűnik — elsősorban következő irányba „vihető el”. Az idegen nyelvet tanulók között — a rossz módszereknek vagy más okoknak köszönhetően? — vannak életkorban „megrekedtek”, tehát akiknek teljesítménye saját korosztályuktól jóval elmarad. Így aztán kisebb populációt vizsgálva, igen nehéz kiszűrni: mi a valóban életkorhoz és mi a pusztán egyénhez köthető hiba. Számunkra a hibák skálaszerű elhelyezése tűnik szimpatikus megoldásnak: a skála egyes beosztásai az életkorral

hozhatók kapcsolatba. A skálát az idegen nyelv támasztotta grammatikai, a szöveg megszabta szemantikai és pragmatikai nehézségek alkotják.)

Mint láttuk e szöveg „fordításában” a hibák az adott szöveg grammatikai nehézségeiből, a szöveg ábrázolta jelentésből, valamint a szöveg megfejtésére szolgáló metanyelvi információból származhattak. Mi itt az utóbbi tényezőt vizsgáltuk részletebben. E vizsgálat is feltétlenül megerősíti azt a nagy vonalaiban igen, de részleteiben kevésbé ismert tételt, hogy a szöveg létrehozásában a grammatikai, szemantikai és pragmatikai komponens szoros és egyenrangú szövetségre lép egymással.

A metanyelvi információt — e kísérletben — részben a grammatikai, részben a lexikai összetevő részeként kezelhetjük. Kiderült, hogy a 9—13 évesek ezeket az információkat többségükben adekvátan képesek értelmezni és használni. Az elemzett hibák többsége életkor függőségű, ezt leginkább úgy lehet értelmezni, hogy egyfelől a kisebbek rendszerint többet hibáztak, másfelől egy és ugyanazon hiba egyszerűbb formájára a kisebbekre, bonyolultabb formája viszont valamennyi korosztálynál ilyen vagy olyan mértékben fellelhető volt.

ÜBER DIE BEDEUTUNG DER METASPRACHE

ZSOLT LENGYEL

Der Autor berichtet über einen Versuch, in dem die Technik der sogenannten kleinen Kunstsprachen verwandt worden ist. Der Versuch zielte auf die Aufdeckung des Niveaus der Kenntnisse in der ungarischen Muttersprache sowie der russischen Sprache hin. Am Versuch nahemn Schüler der 3., 4., 5. und 7. Klassen teil, deshalb führte die Bezeugung der mit dem Alter verbundenen grammatischen Fehler zu nützlichen Erkenntnissen.

О ЗНАЧЕНИИ МЕТАЯЗЫКА

ЖОЛТ ЛЕНДЕЛ

Автор дает отчет об одном эксперименте, в котором использовалась техника так называемых искусственных малых языков. Эксперимент был направлен на раскрытие уровня знаний в области венгерского (родного) и русского языков. В эксперименте приняли участие учащиеся 3, 4, 5 и 7 классов, поэтому в особенности определение грамматических ошибок, имеющих возрастную взаимосвязь, сопровождалось полезными познаниями.